

SANTIAGO SOBREQUÉS I LA HISTÒRIA SOCIAL DEL PODER: ENTRE EL PRESENT DE L'HISTORIADOR I EL PASSAT MEDIEVAL

JOSEP M. SALRACH
Institut d'Estudis Catalans
Societat Catalana d'Estudis Històrics
Universitat Pompeu Fabra

RESUM

L'any 1974 vam escriure una biografia de Santiago Sobrequés, del qual destacàvem l'obra historiogràfica. Amb brevetat, vam comentar els principals llibres i articles, en resumírem el contingut i en vam ressaltar els mèrits. Per a aquesta conferència no hem cregut convenient repetir-nos. Ens ha semblat més adient examinar els lligams entre la vida cívica de Sobrequés i el seu treball d'historiador. Hem cregut trobar l'explicació d'aquests lligams en unes ratlles escrites el 1970. Encara que les paraules d'aquest escrit de 1970 poden semblar tòpiques i manllevades, les idees les creiem sinceres: mostren el que l'historiador pensava de si mateix i del seu ofici.

PARAULES CLAU

Catalunya, Girona, història medieval, societat medieval, història del poder, noblesa, Compromís de Casp, Guerra Civil catalana, ofici d'historiador.

Santiago Sobrequés Vidal and the social history of power: between the present of the historian and the medieval past

SUMMARY

In 1974 I wrote a biography of Santiago Sobrequés, in which I pointed out his historiographical work. I made a brief description of the most important books and articles of this historian, I summarised their content and underlined the merits. For this lecture I have not thought it advisable to repeat myself. I consider that it is more appropriate to examine the links between

Sobrequés' civic life and his historiographical work. I believe that I have found the explanation of these links on a few lines written in 1970. Although the words used in this essay may seem topical and borrowed, we believe that the ideas are sincere: they show what the historian thought of himself and his profession.

KEY WORDS

Catalonia, Girona, mediaeval history, mediaeval society, power history, nobility, Compromise of Caspe, Catalanian civil war, historian craft.

Un dossier de la *Revista de Girona* dedicat a rememorar la vida de Santiago Sobrequés i Joan Reglà, ambdós nats a les terres gironines, comença amb una reflexió breu de Sobrequés sobre el sentit social de l'ofici d'historiador, una reflexió que, malgrat la brevetat, resulta essencial per a interpretar la trajectòria del nostre ciutadà historiador. Diu així:

L'historiador és un producte de la societat del seu temps i ha nascut per servir aquesta comunitat com qualsevol altre científic, el químic o el matemàtic; com qualsevol altre home, el fuster, el paleta o el miner. No és un home que contempli la societat estant-ne al marge. No pot evadir-se dels problemes i de les preocupacions de la societat en què viu [...] La crítica de l'historiador [...] enderrocarà ídols, remourrà aigües tranquil·les, suscitarà problemes on semblava que no n'hi havia —i allò que és pitjor: no sabrà, ni li pertoca resoldre'ls—; s'endurà tal volta la censura d'amics i correligionaris... Però en aquestes mateixes servituds rau la seva grandesa.¹

Fixem-nos en les idees-força aquí expressades: «L'historiador és un producte de la societat del seu temps, que no pot contemplar estant-ne al marge,

1. (1994), «Sobrequés i Reglà, vides paral·leles», *Revista de Girona*, 164, p. 68. Escrites aquestes ratlles, segons sembla, en la memòria d'oposicions que Santiago Sobrequés va presentar el 1970 (per obtenir la plaça de professor agregat d'història medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona), a alguns lectors els semblarà que expressen arguments tòpics i fins potser manllevats, molt propis del gènere (les memòries d'oposicions). Però, fos quina fos la font primària d'inspiració, a nosaltres ens sembla que els mots i les idees són fidels a l'esperit del nostre historiador, a la seva manera de pensar.

ni evadir-se'n dels problemes i les preocupacions, sinó que ha nascut per servir-la». En la plenitud del seu ofici, Santiago Sobrequés es veia així, com un fill de la seva gent i del seu temps, que es preocupava i treballava per a servir la comunitat. Hi ha, veritablement, cap relació entre l'historiador de la noblesa catalana, la ciutat de Girona, la Guerra Civil i el Compromís de Casp² i aquest professional que Sobrequés dibuixa en la reflexió? Ens sembla que sí. De fet, creiem que la reflexió surt de ben endins, de la pròpia experiència, i no de la simple transliteració de receptes manllevades a la teoria de la història. Ja se sap el que vull dir: aquella recepta filosòfica que diu que «l'home és ell i la seva circumstància», que Jean-Paul Sartre va capgirar dient que de l'home l'interessava saber «què n'havia fet del que havien fet d'ell». Ens fa l'efecte que Santiago Sobrequés, que té tot aquest bagatge intel·lectual, i més, no parla recolzant-se en aquestes croses manllevades, sinó que tradueix la seva pròpia experiència i, de fet, l'experiència col·lectiva de la societat per la qual treballa.

Així doncs, quina és aquesta experiència que va portar Sobrequés a ser historiador de la noblesa, la ciutat de Girona, el Compromís de Casp i la Guerra Civil? Quin nexa hi pot haver entre una ciutat, uns grups socials hegemònics i uns fets polítics de fa mig mil·lenni o més i el present de l'historiador i de la seva gent? La resposta passa, primer, per trobar un vincle, un denominador comú, entre els temes de recerca aparentment diversos de l'historiador i després, un cop identificat aquest vincle, per establir-ne la relació amb l'experiència o la trajectòria vital de l'historiador en el seu temps. Ens sembla que, sense buscar-ho explícitament, Santiago Sobrequés va dedicar el millor i més constant dels seus esforços d'investigador a l'estudi del poder i de les batalles pel poder dins la societat catalana medieval, perquè el poder és precisament

2. Amb motiu de la mort de Santiago Sobrequés, el llavors Col·legi Universitari de Girona, dependent de la Universitat Autònoma de Barcelona, va voler honorar la seva memòria encarregant-nos la redacció d'una semblança biobibliogràfica de l'historiador aleshores recentment traspasat. L'opuscle resultant va ser sobretot una ressenya de la seva activitat docent i investigadora amb un seguiment més o menys detallat dels seus principals treballs de recerca i d'alta divulgació, que comportava un resum i comentari de l'essencial del seu contingut: Josep M. SALRACH I MARÉS (1974), *Santiago Sobrequés i Vidal. Biografia d'un historiador gironí*, Girona, Col·legi Universitari de Girona, 40 p. Entenem que el fet d'haver publicat aquest treball ens eximeix ara i aquí de glossar tot el conjunt de l'obra de Sobrequés, i ens permet esmerçar més l'atenció en la trajectòria vital del personatge, a fi de cercar-hi la interrelació entre la vida pública del ciutadà i la més reclosa de l'investigador.

el que relaciona els grups socials urbans, la noblesa, el Compromís de Casp i la Guerra Civil en un període, els segles XIV i XV, especialment decisiu per a la història de Catalunya.

Sens dubte, hi ha moltes raons per a explicar que Sobrequés es fes historiador del poder. Es dirà per exemple, amb raó, que hi ha el pes de la història política tradicional, positivista, romàntica o noucentista, de la qual la generació de Sobrequés i Vicens en va heretar la temàtica però en va transformar la metodologia i l'enfocament, fent-la sobretot història social del poder. Es dirà, també, que una part de les obres de Sobrequés va ser escrita per encàrrec (per exemple, la biografia d'Alfons el Franc,³ i *Els grans comtes de Barcelona*⁴) i que, per tant, la temàtica hi va ser induïda, però dient això s'oblida que els encàrrecs s'acostumen a fer a qui ha acreditat prou coneixement i solvència per a realitzar-los amb èxit. Es podran dir molts coses raonables, però per damunt de tot hi ha el fet que Santiago Sobrequés va ser un historiador, com ell mateix diu, preocupat pels problemes de la Catalunya que li va tocar viure, el més important dels quals era la detenció del poder, qui l'exercia i com l'exercia en relació amb la societat a la qual l'historiador volia servir.

A partir d'aquí pot semblar difícil d'explicar de quina manera una preocupació del present (el problema del poder en una nació moderna, que es vol sobirana però resta sotmesa i ocupada per un poder aliè) es projecta sobre el passat llunyà, empenyent l'historiador a estudiar el problema del poder en època feudal, quan la nació no tenia, col·lectivament parlant, consciència de si mateixa ni, per tant, voluntat de sobirania. Una època, la feudal, en què el poder sobirà es considerava que venia de Déu però es trobava com més va més mediatitzat o, si es vol, limitat per institucions i privilegis de grups socials o estaments, que Sobrequés coneixia molt bé.⁵ En realitat, la translació d'anada

3. La biografia d'Alfons el Franc es troba a Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, Santiago SOBREQUÉS i Enric BAGUÉ (1954), *Els descendents de Pere el Gran*, Barcelona, Teide.

4. Santiago SOBREQUÉS i VIDAL (1961), *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, Vicens-Vives.

5. Allà on ho demostra més bé és en la seva magna síntesi, titulada «*La época del patriciado urbano*» i «*La época de los Reyes Católicos*», p. 1-406 i 407-492, dins l'obra de Santiago SOBREQUÉS i VIDAL i Guillermo CÉSPEDES DEL CASTILLO (1957), *Patriciado urbano. Reyes Católicos. Descubrimiento de América*, a Jaume VICENS VIVES (dir.), *Historia Social y Económica de España y América*, vol. v, Barcelona, Teide. En la seva època, aquesta obra va representar un canvi metodològic substancial respecte de la pràctica historiogràfica tradicional.

i tornada, del present al passat, i del passat al present, no és difícil d'explicar: l'historiador creu que en les claus explicatives del present el passat hi compta, i molt, i també pensa que un millor coneixement del passat pot ajudar a dissenyar, des del present, un millor futur.

És així com entenem la tasca de Sobrequés, pedagog a l'Institut de Batxillerat de Girona (1943-1969), mestre a la Universitat de Girona (1970-1973) i autor de nombrosos llibres i articles d'investigació, síntesi i reflexió intel·lectual.⁶ Però quina va ser aquesta experiència vital que, sense reflexionar-ho i potser sense proposar-s'ho, va acabar fent de Sobrequés l'historiador del poder? Insistim-hi: el 1970, Sobrequés confessava: «L'historiador és un producte de la societat del seu temps». Era la seva manera de dir que les circumstàncies de la vida l'havien portat a ser l'historiador que era. Examinem, doncs, aquestes circumstàncies.

Nascut el 1911 de pares dedicats a l'ensenyament, cursà el batxillerat a Girona entre 1921 i 1927, i després les carreres de filosofia i lletres i dret a la Universitat de Barcelona, entre 1927 i 1933. Aquells anys de formació van haver de ser decisius per al futur del nostre historiador, i no només pels mestres i els condeixebles que va tenir, entre els quals el seu gran amic Jaume Vicens, sinó també per les circumstàncies polítiques que, com els altres joves de la seva generació, li va tocar viure. Penso en la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), que va tallar el camí de redreçament nacional que la Mancomunitat (1914-1925) havia encetat, i sobretot en les esperances que l'adveniment de la República (1931) i la restauració de la Generalitat amb l'Estatut de 1932 devien significar per a aquella generació. Per algun article escrit aleshores, es descobreix en el jove Sobrequés una sincera preocupació per la situació de la classe obrera i per la tradicional incapacitat d'Espanya d'enfocar degudament la «qüestió social», una situació sobre la qual l'adveniment de la República projectava esperances de millora.⁷ Sensibilitat social, però també catalana, que s'expressa bé en algun article d'aquells anys on el nostre historiador diu que a Catalunya li falta per ser completa Mallorca i el País Valencià, on el sentiment català que hi va aflorant deixa obert, diu, l'interrogant del futur.⁸ Pensa, doncs,

6. Vegeu la bibliografia de Santiago Sobrequés a SALRACH (1974, p. 33-39).

7. Santiago SOBREQUÉS (1931), «El primer de maig a Barcelona», *Avançada*, 9 de maig, p. 6.

8. Santiago SOBREQUÉS (1936), «Les temptatives de formació d'un estat pirinenc», *Vic-tors*, 4 d'abril.

en termes del que avui en diem Països Catalans. No consta que milités políticament, però és més que probable que se sentís proper als postulats d'Esquerra Republicana i de la Unió Socialista de Catalunya.⁹

La lliçó d'aquells anys havia de ser que amb un poder propi, català, encara que limitat i controlat per les institucions centrals de l'Estat espanyol, podia començar i, de fet, començava la reconstrucció nacional de Catalunya. I també, és clar, que el sentiment de catalanitat es feia més fort com més s'avançava en aquest camí. Però, com es prou sabut, el cop d'estat del general Franco, la Guerra Civil i la llarga dictadura franquista van acabar amb totes aquestes il·lusions i van truncar els projectes d'aquella i encara d'altres generacions. Tant va durar aquell règim feixista, implantat no només per a enderrocar la democràcia a Espanya, sinó també, i en gran mesura, per anorrear les llibertats catalanes! Vist des del present es fa difícil d'entendre com en aquells anys de persecució i ofec de la llengua, la cultura, el sentiment i la voluntat nacional i de les legítimes aspiracions socials i polítiques del poble català Sobrequés, Vicens i altres poguessin realitzar la tasca científica, intel·lectual i cívica o prepolítica que van realitzar. Això diu molt de l'incorregible optimisme d'alguns —com Vicens— i de la fortalesa interior i la preparació intel·lectual de tots.

Els anys més durs, veritablement tràgics, devien ser els de 1936-1943. Recordem-los: Sobrequés, que té 26 anys i treballa a l'Institut de Terrassa, és mobilitzat i s'incorpora al front del Segre (1938). La derrota de la República l'obliga, a principis de 1939, a fugir i passar la frontera amb les restes de l'exèrcit republicà que ha combatut a Catalunya. Internat uns dies al camp de Sant Cebrià, al Rosselló, aviat opta per tornar a Espanya, on les noves autoritats el tanquen com a presoner de guerra en un camp de concentració de Santander, i després l'envien al regiment de Ceuta, on acaba el seu periple.¹⁰

Desmobilitzat el 1940, no va aconseguir, però, l'estabilitat en el treball fins 1943, any en què ingressà com a professor a l'Institut Nacional d'Ensenyament Mitjà de Girona. Sobrequés passà aquí quasi tota la seva vida professional, dedicat a la docència i redactant manuals escolars (alguns en col·laboració amb Jaume Vicens), cèlebres pel rigor, el sentit pedagògic i la claredat exposi-

9. SALRACH (1974, p. 10-12); Josep CLARA I RESPLANDÍS (1994), «Actituds polítiques de Santiago Sobrequés», *Revista de Girona*, 164, p. 83-84. La referència dels articles de Santiago Sobrequés citats a les notes 7 i 8 la prenem de Josep Clara.

10. CLARA (1994, p. 84).

tiva, i desenvolupant en paral·lel una tasca de recerca històrica que no trigaria a ser reconeguda pels experts dins i fora de Catalunya.¹¹

Aviat, a Girona, la merescuda fama de bon professor i el tarannà dialogant i obert,¹² juntament amb la participació en activitats cíviques a través del Cercle Artístic, donen a Sobrequés un merescut reconeixement ciutadà.¹³ En aquestes circumstàncies (i això deu ser una sorpresa per a molts), el 1954, es presenta a les eleccions municipals com a candidat pel terç familiar. El fet de presentar-se implica, d'una banda, que les autoritats del règim, que controlaven fèrriament el procés electoral, el devien considerar addicte o recomanable, i de l'altre, que ell devia tenir esperances de fer des de dins alguna cosa en benefici de la ciutat diferent i millor del que fins llavors s'havia fet. Feia quinze anys de la fi de la guerra, i potser, com pensava el seu amic Jaume Vicens, Sobrequés creia que el règim estava a punt d'encetar una nova etapa, i que, essent-hi dins, podia fer més per contribuir modestament a una obertura democràtica que restant-ne fora. Era una actitud pragmàtica, concordant amb allò que ell mateix escriví que l'historiador no podia ser un simple espectador, però no va sortir elegit i, com és prou sabut, les esperances dipositades en una evolució, diguem-ne, democratitzant del règim tampoc no es van complir. Ben al contrari, la dictadura es va mantenir obstinadament tancada, de manera que van morir l'amic Vicens, el 1960, i el mateix Sobrequés, el 1973, sense veure'n la fi.¹⁴

L'acostament de 1954 al franquisme institucional, encara que fos com una opció estratègica dins del reduït món de la política municipal, no va ser ben entès per alguns amics, que van fer-hi broma i van considerar l'aventura una mica ingènua, fet que Sobrequés i Vicens van comentar en la seva corres-

11. Santiago Sobrequés fou successivament professor de l'institut femení de Màlaga de gener de 1940 a setembre de 1941, de l'institut de Figueres el curs 1941-1942, de l'institut de la Seu d'Urgell els primers mesos del curs 1942-1943 i de nou de l'institut de Figueres la resta d'aquest curs. S'incorporà a l'institut de Girona com a catedràtic (havia guanyat les oposicions a càtedra la tardor de 1942) l'octubre de 1943. SALRACH (1974, p. 13).

12. Vegeu l'evocació que en fa l'historiador Josep M. Nolla, que va ser un dels seus deixebles a l'institut: Josep M. NOLLA (1994), «Sobrequés, professor d'institut», *Revista de Girona*, 164, p. 80-82.

13. Jordi DALMAU I COROMINAS (1994), «Sobrequés, herència de civisme», *Revista de Girona*, 164, p. 87.

14. CLARA (1994, p. 84-85).

pondència personal, entre queixosos i condescendents.¹⁵ Diferent va ser el cas del metge Pompeu Pascual, que li va fer aspres retrets, i amb qui Sobrequés va tenir una violenta discussió un dia de primavera de 1955, fet que el nostre historiador, dolgut i decebut, també va descriure amb detall en una carta a l'amic Vicens.¹⁶ Sobrequés devia aplicar a aquesta experiència política l'actitud que anys després defensaria com a pròpia de l'ofici: «La crítica de l'historiador, diria, s'endurà tal volta la censura d'amics i correligionaris, però en aquestes mateixes servituds rau la seva grandesa». Per descomptat, Sobrequés no era un activista polític, ni tampoc un intel·lectual i empresari amb vocació i ambició de lideratge com Vicens. Ell es devia sentir realitzat formant, a l'institut (1943-1969) i després a la universitat (1970-1973), futurs ciutadans, i entre ells qui sap si alguns dirigents de la seva ciutat i, doncs, del seu país, que és el nostre. En algun moment devia pensar que el poder o el sistema polític que governa una societat i manté un ordre social o el transforma no només s'exerceix des de dalt i des del centre, sinó que també més avall i en la perifèria hi ha espais on s'exerceix poder i, exercint-lo, es poden guanyar parcel·les de llibertat. Encara que, un cop més, per fer-ho, s'hagin de fer compromisos.

L'autoritat científica de què fruïa, mercès a la tasca investigadora, l'empenyien endavant, potser a contracor, en la carrera dels honors i les responsabilitats institucionals. A ell, que probablement se sentia més còmode i realitzat en la tasca pausada, silenciosa i retirada de l'investigador, que observa la societat però treballa més aviat reclòs a l'arxiu, la biblioteca i l'estudi. Carrera dels honors, dèiem. En efecte, l'any 1957 va entrar en la Real Academia de la Historia, de Madrid, fet que l'acreditava com a gran historiador, i que indicava que els membres de l'acadèmia el consideraven o bé relativament proper en els postulats o bé amb possibilitats d'establir-hi diàleg i buscar punts d'acord sobre la història comuna espanyola.¹⁷ Per ells, és clar, Sobrequés no era Soldevila, historiador nacionalista a qui el sentiment, creien, ennuvolava la raó. I era cert que Sobrequés no s'acostava a la història per demostrar tesis nacionals, sinó que s'hi submergia sense apriorismes, per a entendre-la i extreure'n lliçons útils per

15. Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ (2000), *Història d'una amistat. Epistolari de Jaume Vicens i Vives i Santiago Sobrequés i Vidal*, Barcelona, Vicens Vives, p. 683.

16. Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ (2010), «Noves cartes de Santiago Sobrequés a Jaume Vicens i Vives (1955-1956)», *Estudis d'Història de Catalunya*, II, Barcelona, p. 410.

17. CLARA (1994, p. 85).

al present. Per a fer aquesta operació calia allunyar-se dels mites i fer passar la raó crítica i incòmode per sobre del sentiment. Ho diu clarament en aquell text en què ens inspirem: «La crítica de l'historiador enderrocarà ídols, remourrà aigües tranquil·les, suscitarà problemes on semblava que no n'hi havia...»

Sobrequés no era del règim, no tenia carnet de Falange, però en els anys cinquanta i els primers seixanta no devia inspirar recel a les autoritats, i sí molt de respecte. Això explica que el 1960, en contra de la pròpia voluntat, segons digué, fos nomenat director de l'Institut Nacional d'Ensenyament Mitjà de Girona, i que es mantingués en el càrrec fins al 1969. Els seus predecessors havien estat falangistes i ara ell, que no ho era, seria quasi com el delegat del ministre d'Educació a la província.¹⁸ Això comportaria algunes servituds polítiques i un tracte especial o més estret amb les autoritats, però l'historiador no deixaria d'aprofitar la posició assolida per a intervenir més en la vida ciutadana, i fer-ho en una línia d'indubtable servei al país. Desitjava que s'acabés la llarga nit del franquisme, i perquè així fos, sense abdicar de la seva condició d'intel·lectual reflexiu, que basa el seu poder en l'escrit, va acceptar posar-se al davant d'iniciatives ciutadanes, algunes ben desagrades i fins contràries al règim.

Ja des de 1946 havia manifestat una sensibilitat especial per a connectar amb els conciutadans a través d'activitats culturals i de l'escriptura: pensem en la fundació llavors del Instituto de Estudios Gerundenses, i de la seva revista *Anales*, en què va tenir una participació destacada. I recordem, també, que el 1955 s'incorporà, com a col·laborador, a la *Revista de Girona* aleshores creada. Era el que s'esperava i corresponia a un intel·lectual que, com ell mateix diria, «contempla la societat sense estar-ne al marge». Però quan el 1960 se li va proposar ocupar la presidència del Grup Excursionista i Esportiu Gironí, el GEiEC, li va costar una mica més decidir-se. L'esport li semblava allunyat del seu camp de treball habitual, però el sentit de la responsabilitat i aquell compromís interior de «no evadir-se dels problemes i les preocupacions de la societat», com ell mateix va escriure un dia, el van inclinar a acceptar. En va ostentar la presidència entre 1960 i 1966, sis anys que el van permetre obrir-se més al sentir popular i escoltar millor el batec del cor dels ciutadans.¹⁹

18. CLARA (1994, p. 85).

19. Narcís-Jordi ARAGÓ (1994), «Sobrequés i Reglà, la premsa i «Presència», *Revista de Girona*, 164, p. 90, i DALMAU (1994, p. 87-89).

A partir d'aquí, volem dir de principis dels seixanta, el nostre historiador, que potser se sent intel·lectualment més sol —ha mort el seu amic i confident Jaume Vicens— però familiarment més acompanyat per a prendre grans decisions —els fills es fan grans— i, per tant, que se sent més segur, arrisca més i expressa amb més claredat les seves conviccions, que són encara les de la joventut. En una entrevista a la revista *Presència*, publicada el 1967, es declara admirador del socialista francès Mitterrand i del birmà U Thant, que, essent secretari general de les Nacions Unides, desenvolupa una gran tasca pacificadora en els conflictes entre els Estats Units i la Unió Soviètica i entre els països àrabs i l'Estat d'Israel, política que no és del gust dels Estats Units, i que porta a terme importants accions d'ajut als països del Tercer Món. Sobrequés també expressa admiració per l'estructura federal de Suïssa.²⁰ És així com, en aquella època de censura i por, Sobrequés situava les seves idees polítiques, per a qui ho volia entendre, en el camp del socialisme o la socialdemocràcia, el pacifisme tercermundista i el federalisme. Els sicaris del règim, que no entenien de subtilitats, van escriure llavors en la fitxa policial: «Es de ideología separatista», cosa que equivalia a dir que no era dels seus.²¹

No s'equivocaven. Sobrequés va militar en la lluita per la normalització lingüística, perquè s'ha d'anomenar així la fundació de la llibreria Les Voltes (1963), punt d'irradiació de les lletres catalanes a la ciutat, i la creació del premi Prudenci Bertrana (1967) de novel·la catalana, destinat a ser un estímul per a la creació literària i un referent de la vida cultural de la ciutat, amb projecció sobre tot el país. L'historiador va jugar un paper capdavanter en la posada en marxa d'ambdues iniciatives. I, com no podia ser altrament, des de Girona es va incorporar a les activitats d'Òmnium Cultural i de l'Institut d'Estudis Catalans.²²

Al final de la seva vida, conscient que el sistema polític del franquisme tardà presentava esquerdes i que calia aprofitar-les per a donar a conèixer noves idees i crear un estat d'opinió favorable al canvi, va fundar amb altres, el 1965, la revista *Presència*, i des del 1967, en col·laboracions periòdiques, hi expressà la seva visió dels problemes actuals del país i del món, cosa que ja venia fent, des d'una mica abans, en el setmanari *Destino*. Els articles —obligat, com

20. CLARA (1994, p. 85).

21. CLARA (1994, p. 85).

22. DALMAU (1994, p. 87-88).

es diu, a escriure entre ratlles i sempre vorejant els límits de la censura— no eren del gust del governador civil, que així li ho va fer saber, potser indirectament, i els censors van arribar a amenaçar-lo en la seva condició de catedràtic i director de l'Institut, fet que el va forçar el 1969 a interrompre un temps curt la col·laboració. El 1970, però, essent professor del Col·legi Universitari de Girona, dependent de la UAB, i poc després, havent pres possessió de la càtedra d'Història Medieval d'Espanya d'aquesta universitat, se sent més fort i consolidat i decideix desafiar el governador civil, que el voldria fora de Girona i les seves comarques. Reprèn llavors la col·laboració a *Presència* i encapçala una instància signada per molts ciutadans que demanen la amnistia per als delictes sindicals i laborals. És tot un repte, i Sobrequés n'és ben conscient. En una carta al director de *Presència*, escrita el 1971, s'expressa així, en referència a les autoritats franquistes: «No es desempallegaran pas tan fàcilment, ara per ara, de la meua incòmoda o incordiant *presència*, recolzada ara en una base més sòlida i per a ells, afortunadament, menys accessible». Es refereix, és clar, a la seva condició de catedràtic d'universitat. I és veritat, les autoritats no el van poder extradir de Girona, però van suspendre per cinc anys la publicació de *Presència*.²³ Sobrequés ja no podria col·laborar en la nova etapa de la revista, que va reprendre el 1975, ni assistir a la fi de la dictadura i participar en el restabliment de la democràcia, perquè va morir el 30 d'agost de 1973, en vigílies de complir seixanta-dos anys.

Seixanta-dos anys, essent pocs, van resultar científicament molt profitosos. És més, la gran obra d'historiador, que avui tant admirem, va ser escrita aproximadament en vint anys, entre 1950 i 1970, quan el nostre personatge tenia entre quaranta i seixanta anys i estava en plena maduresa intel·lectual. Com s'ha vist, també són els anys en què va estar més en contacte amb el poder real, institucional i polític, i al mateix temps es va sentir més lligat als destins de la seva ciutat i del nostre poble. No caldria dir-ho: sempre va saber que Catalunya era una nació amb trets culturals propis (d'aquí la seva lluita —lluita de molts— per la normalització lingüística) i voluntat d'afirmació política (els records de joventut hi pesaven), i l'experiència li va dir que el renaixement del país vindria de dins, de la seva gent senzilla i treballadora. No d'una sola classe social, sinó més aviat de l'esforç col·lectiu i solidari de tots. Sense heroismes

23. CLARA (1994, p. 85), i ARAGÓ (1994, p. 90-92).

però avançant dia a dia, i així guanyant espais de llibertat. Des de l'Institut i el Grup Excursionista que dirigia, les iniciatives culturals que contribuïa a promoure i les revistes que ajudava a crear i en les quals col·laborava va mantenir vincles amb el poder real, que, en funció del moment i de les circumstàncies (àdhuc les estratègies), van ser amicals i hostils, de col·laboració i de confrontació, de diàleg i de ruptura. El viatge a Ítaca, com diria la cançó, no estava *a priori* dissenyat. Calia trobar el camí, un camí que només podria portar-nos a la fita desitjada, si algun dia s'aconseguia recuperar el poder polític, almenys el que es va perdre amb la ja llunyana Guerra Civil.

Aquestes inquietuds, en l'historiador, no se sotmeten als talls cronològics de les edats acadèmiques, perquè amb ell, dins del seu cap i del seu cor, viatgen amunt i avall, d'avui cap ahir i d'ahir cap avui. A qui li pot estranyar, doncs, que Santiago Sobrequés es fes historiador del poder medieval i en volgués desentrellar els misteris? Ho fes conscientment o simplement ho pressentís, tant se val, el cas és que, fent-ho, ajudava el nostre poble a conèixer millor les seves fortaleeses i flaqueses passades, els encerts i els desencerts, i a reflexionar amb més coneixement de causa sobre els camins pels quals s'havia arribat al problemàtic present. És clar, sabia perfectament que el treball de l'historiador, per solitari que sigui, mai no ho és del tot, perquè se suma als esforços de molts altres en una cadena que ajuda a fer el poble més culte, més fort i, doncs, més amo de si mateix. I així imaginem el nostre historiador, tancat al seu estudi, regirant, llegint i anotant les inacabables actes de Cort; investigant a l'Arxiu de la Corona d'Aragó per a desxifrar-hi, per exemple, els missatges llançats a la posteritat pels pergamins de cancelleria, i furgant entre els papers de l'Arxiu Municipal de Girona per a trobar-hi els gironins de mig mil·lenni enrere, el seu nombre, els seus noms i la seva manera de viure i de governar-se. D'aquesta tasca silenciosa, humil i perseverant en van sortir valuosos articles i grans llibres sense els quals es faria molt difícil d'explicar on som avui en l'autoconeixement i com hi hem arribat.

Em limitaré, per acabar, a recordar algunes fites. Comencem per la noblesa. Sobrequés ha estat l'únic autor modern capaç d'escriure una història de la noblesa catalana, la classe pròpiament governant de l'època medieval. En aquest sentit va ser un historiador pioner que, recollint el millor del mètode genealògic amb què es venien escrivint les monografies de llinatges, va ser capaç d'inscriure l'estudi de la noblesa en el marc social i polític que li corresponia. És clar que avui procuraríem fer-ne la síntesi, si en fóssim capaços, encara

més sociològica i antropològica, i potser menys genealògica, però de moment ningú s'hi ha atrevit. Dir, doncs, que *Els barons de Catalunya*²⁴ continua essent un referent obligat és una obvietat. Prou ho sabem, que ara tenim monografies de qualitat sobre famílies de l'alta i la baixa noblesa, com els vescomtes de Barcelona, els Montcada, els Cardona, els Bell-lloch i altres,²⁵ i arbres genealògics molt complets sobre nombrosos llinatges,²⁶ però també sabem que sense la síntesi prèvia de Sobrequés potser no els tindríem.

Només el coratge i l'energia interior expliquen que, essent especialista de la baixa edat mitjana, acceptés el repte d'investigar, pensar i escriure sobre la noblesa en la llarga durada. Trencant els límits de l'hortet en què els col·legues sovint ens volen encotillar, Sobrequés va escriure també un llibre inoblidable sobre els líders de la noblesa altmedieval. Em refereixo, és clar, a *Els grans comtes de Barcelona*,²⁷ una obra que ens ha meravellat a tots els que treballem el període pel rigor, l'erudició, la capacitat d'esmenar errors i aclarir punts foscos d'aquell llunyà passat i la destresa en la confecció de la síntesi. Cal que recordi que aquesta obra encara no està jubilada? Que cinquanta anys després ningú ha escrit una monografia alternativa sobre aquests governants o sobre els més importants d'ells? La gran tesi de Bonnassie potser no existiria sense el treball previ de Sobrequés. L'autor francès, ja traspassat, n'elogia el coratge d'acceptar la responsabilitat de redactar-la i, encara que la considera una temptativa prematura, conclou que era meritori voler situar els esdeveniments polítics en llur context social i destaca la utilitat dels resultats.²⁸ Per descomptat, qui signa

24. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL (1957), *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Teide.

25. John C. SHIDELER (1987), *Els Montcada: una família de la noblesa catalana a l'Edat Mitjana (1000-1230)*, Barcelona, Edicions 62; Josep FERNÁNDEZ I TRABAL (1995), *Una família catalana medieval. Els Bell-lloch de Girona 1267-1533*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Francesc RODRÍGUEZ BERNAL (2004), *Los Cardona: familia, poder y territorio en Cataluña (siglos X-XIII)*, 2 vol., Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral inèdita); José Enrique RUIZ-DOMÈNEC (2006), *Quan els vescomtes de Barcelona eren*, Barcelona, Fundació Noguera.

26. Aquesta és la tasca a la qual s'ha dedicat meticulosament i sistemàticament des de fa molts anys l'historiador genealogista Armand de Fluvià. Els resultats de la seva recerca es poden consultar en els centenars de quadres genealògics que omplen pàgines de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, la *Catalunya Romànica* i altres publicacions.

27. Vegeu-ne la referència en la nota 4.

28. Pierre BONNASSIE (1979), *Catalunya mil anys enrera*, I, Barcelona, Edicions 62, p. 16.

aquest article no hauria pogut escriure la síntesi d'història de Catalunya titulada *El procés de feudalització*.²⁹

La condició i fins militància de gironí van portar molt aviat Sobrequés a investigar i escriure nombrosos articles sobre el passat de la ciutat i de la gent de Girona i de les seves comarques. Curiosament, quan, després de la seva mort, el seu fill Jaume li va retre homenatge seleccionant i preparant per a l'edició un conjunt d'articles que es van reeditar plegats sota el títol de *Societat i estructura política de la Girona medieval*, va fer una tria que, sense pretendre-ho, també posava l'accent en la història del poder, per bé que en aquest cas no pas exclusivament nobiliari.³⁰ Recordem-ho: el llibre comença amb un capítol sobre el pes demogràfic i econòmic de Girona a les portes de la Guerra Civil, continua amb l'estudi del sistema de govern de la ciutat, es perllonga amb una investigació sobre les famílies més prominents de la minoria jueva de Girona i conclou amb el seguiment de la història política de tres llinatges d'entre els més importants de les terres gironines. Com en altres camps, també aquí Sobrequés obria camí, com anys després reconeixia agraït Christian Guilleré,³¹ autor, com és sabut, d'una tesi sobre la història de Girona en el segle XIV.

Aquest eix central de la recerca del nostre historiador, que és la problemàtica del poder, troba en el segle XV el millor escenari per a observar-ne la dinàmica, és a dir, els pensaments, les voluntats, les lluites, les transformacions, les revolucions i les legitimacions del poder i dels canvis de poder. També els reptes més grans, perquè la historiografia tradicional catalana havia fet d'aquest segle XV una lectura, en clau nacional, que es podia considerar especulativa o massa especulativa. Una lectura que, partint de les legítimes aspiracions del present a la llibertat política, trobava o volia trobar en el passat, llegit a vegades de manera excessivament lineal o massa simple, els paranys que havien portat directament a l'opressió nacional present. Santiago Sobrequés, que volia ser i va ser un historiador del seu temps, havia d'aixecar-se contra aquesta manera de fer dels mestres. Amb el cap, doncs, més fred i l'erudició més fina i com-

29. Josep M. SALRACH (1987), *El procés de feudalització. Segles III-XII*, Barcelona, Edicions 62.

30. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL (1975), *Societat i estructura política de la Girona medieval*, Barcelona, Curial.

31. Christian GUILLERÉ (1994), «Homenatge d'un historiador francès a Sobrequés», *Revista de Girona*, 164, p. 70-73.

pleta va investigar dos escenaris crucials de la història del poder en el segle xv: el Compromís de Casp i la Guerra Civil. Ho va fer, com era habitual en ell, a través de nombrosos articles en els quals el capteniment de la noblesa va ser el punt de mira escollit.

En els articles reunits sota el títol *El Compromís de Casp i la noblesa catalana* Sobrequés mostra, en concordança amb Jaume Vicens, que el problema de la successió en el poder i la solució que li van donar a Casp no va ser fruit d'una confrontació entre pobles o nacions ni entre majories i minories nacionals, sinó el resultat d'interessos socials i polítics divergents dins dels grups dirigents.³² Matissant i corregint opinions tradicionalment admeses, mostra com l'alta noblesa catalana estava dividida entre urgellistes i antiurgellistes, i que la petita noblesa, contràriament al que es pensava, va ser més favorable que contrària a Jaume d'Urgell. Val a dir que, tot i que s'han publicat altres treballs sobre el Compromís de Casp, cap no ha enderrocat encara les tesis del nostre historiador.

Quant a la Guerra Civil, Santiago Sobrequés i el seu fill Jaume, que feia temps que tenien l'encàrrec d'Edicions 62 d'escriure una monografia sobre el conflicte, van optar finalment per aplegar els treballs d'ambdós relacionats amb la guerra, donar-los l'ordenació adequada i publicar-los en forma de llibre amb el títol de *La Guerra Civil Catalana del segle xv*.³³ Si la qualitat de les obres de l'historiador es mesura per la durada a entrar en l'edat de la jubilació, s'ha de dir que la Guerra Civil resisteix bé el pas del temps. En tot cas, avui no hi ha cap obra alternativa, ni es preveu que hi sigui els propers anys. Seria llarg comentar un per un els articles del nostre autor que aquí hi ha recollits. Només en recordarem tres, per interès personal: «La política remença de la monarquia en temps d'Alfons el Magnànim», «La crisi política a les Corts de 1454-1458» i «Jofre VII de Rocabertí, senyor de Peralada i la fi de l'Edat Mitjana a l'Alt Empordà». Els tenim llegits i rellegits; fins i tot, subratllats. Sense ells no sé pas com hauríem escrit, ja fa trenta anys, les pàgines sobre la Guerra Civil a la *Història dels Països Catalans*.³⁴ És una confessió-homenatge que devíem al mestre.

32. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL (1973), *El Compromís de Casp*, Barcelona, Curial.

33. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL i Jaume SOBREQUÉS I CALICÓ (1973), *La guerra civil catalana del segle xv*, Barcelona, Edicions 62, 2 vol.

34. Josep M. SALRACH i Eulàlia DURAN (1980-1981), *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*, Barcelona, Edhasa, 2 vol.

I ja acabem. Devia ser uns mesos o potser un any abans de morir. Imaginem-ho! El nostre historiador, assegut al seu estudi, llegeix unes pàgines del *Manual de novells ardots*.³⁵ Com és habitual en ell, pren moltes notes, que acompanya de reflexions. Apropem-nos-hi! Està analitzant la Capitulació de Pedralbes, que va posar fi a la Guerra Civil de 1462-1472, i que també per a ell significarà la fi de llargs anys d'estudi del conflicte.³⁶ La coneix de moltes lectures, però encara se'n sorprèn: el que té al davant no és una capitulació, de fet, sinó un tractat general de pau per a tots els ciutadans del país, que no fa distinció entre vencedors i vençuts. No hi ha, doncs, perdó per als rebels, no cal, perquè el rei, sorprenentment, accepta que no hi ha hagut rebel·lió sinó que els actes dels seus adversaris han estat motivats pel sincer desig de millor servir-lo. En conseqüència, les clàusules del tractat intenten res més i res menys que restituir el país al seu estat anterior a la guerra. Així, com s'acostuma a fer, Sobrequés ja ha començat a redactar dins del seu cap el que es disposa a posar per escrit. Ho farà amb el realisme i l'esperit crític que el caracteritzen, per això es dirà tot seguit que de vencedors i vençuts n'hi havia hagut i que per tant, la ficció no era tampoc una bona solució per a guarir les ferides. Abans de posar-ho per escrit, però, s'atura, vegem-lo, tanca els ulls i fa un imaginari viatge de retorn al present: que diferent, pensa, hauria estat la meva vida i la de la meva gent si l'endemà de l'altra Guerra Civil, la del 36, assumint tots la desgràcia i cadascú les seves responsabilitats, hagués prevalgut el perdó sobre la venjança.

35. *Manual de novells ardots, vulgarment apel·lat Dietari del antic Consell Barcelona*, vol. II (1446-1477), Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1893, p. 554-570.

36. Amb l'anàlisi de la Capitulació de Pedralbes comença precisament el darrer capítol de *La guerra civil...*, titulat «La liquidació de la guerra civil», p. 333-354.